
КУШНІР Ю.В.,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології,
Донецький національний
університет імені Василя Стуса,
м. Вінниця, Україна

ОВЕРЧУК В.А.,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології,
Донецький національний
університет імені Василя Стуса,
м. Вінниця, Україна

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ МІЖЕТНИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УМОВАХ ПОЛІКУЛЬТУРНОСТІ СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядаються психолого-педагогічні умови міжетнічного виховання в умовах полікультурності суспільства. У процесі міжетнічного виховання особливе значення набуває формування культури спілкування. Визначаються зовнішні та внутрішні психолого-педагогічні умови виховання культури міжетнічного спілкування у старшокласників.

Ключові слова: міжетнічне виховання, культура спілкування, педагогічні умови, міжетнічні відносини, старшокласники.

В статье рассматриваются психолого-педагогические условия межэтнического воспитания в условиях поликультурности общества. В процессе межэтнического воспитания особое значение приобретает формирование культуры общения. Определяются внешние и внутренние психолого-педагогические условия воспитания культуры межэтнического общения у старшеклассников.

Ключевые слова: межэтническое воспитание, культура общения, педагогические условия, межэтнические отношения, старшеклассники.

The article deals with the psychological and pedagogical conditions of inter-ethnic education in the conditions of multicultural society. In the process of interethnic education, the formation of a culture of interethnic communication becomes of paramount importance. External and internal psychological and pedagogical conditions of education of inter-ethnic communication culture among senior pupils are determined.

Key words: *interethnic upbringing, culture of interethnic communication, pedagogical conditions, interethnic relations, senior pupils.*

Постановка проблеми. Виховання належить до однієї з основних функцій суспільства та є невід'ємною складовою соціалізації особистості. Саме тому, метою виховання в старшокласників культури міжетнічного спілкування має стати виховання людини з розвинутими навичками міжетнічної взаємодії та глибоким розумінням загальнолюдських цінностей. Така постановка проблеми передбачає, що виховання не є завершеним продуктом, а є, у першу чергу, процесом постійного розвитку та саморозвитку культури міжетнічного спілкування учнів. Саме на такому розумінні міжетнічного виховання в умовах полікультурності суспільства наполягають сучасні педагоги та вчені України, Росії, Європи та США.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна наука у вивченні питань виховання культури міжетнічного спілкування накопичила великий досвід. Особливості культури міжетнічного спілкування учнів та студентів вивчали С. Арутюнов, Ю. Арутюнян, Ю. Бромлей, М. Джунусов, Л. Дробіжева, І. Серова, які виявили сутність, ознаки, функції культури міжетнічного спілкування.

Аналіз досліджень Т. Атрощенко, В. Горбунової, В. Євтуха, Л. Ляпіної, В. Лі-

хачова, Г. Назаренко, Н. Паніної, В. Паніотто, Є. Степанова, Б. Слющинського свідчить про важливість формування культури міжетнічного спілкування у підростаючого покоління.

Теоретичне обґрунтування культури міжетнічного спілкування ведеться вченими Л. Аза, В. Арбеніна, О. Гриценко, Ф. Горовський, Л. Лаврова, Ю. Римаренко, В. Євтух, Т. Клиненко, І. Курас, та ін.

У зарубіжних наукових дослідженнях культура міжетнічних відносин висвітлювалась у працях Р. Браун, П. Лазарсфельд, Р. Мертон та ін. Особливості мультикультурної комунікації та мультикультурної освіти (Д. Бенкс, М. Беннет, Д. Бері, Р. Вільямс, М. Мід, Л. Росс, Е. Холл, Д. Хупс та ін.), вплив культурного фактору на націю (Ф. Боас, Дж. Трегер, Е. Філіпс та ін.), проблеми подолання негативних національних стереотипів (У. Босс-Ньюнінг, Т. Валас, Д. Катц, Р. Латс, Б. Сміт, Е. Штотланд та ін.).

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні психолого-педагогічних умов виховання культури міжетнічного спілкування в старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітнього закладу.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Неможливо

розпочинати виховну роботу без належних переконань самого вихователя у коректності своїх дій та поставленої мети. Саме тому Закон України «Про охорону дитинства» встановлює не тільки основні засади державної політики у сфері захисту дітей, але й рівність прав дітей незалежно від походження [5].

Державною національною програмою «Освіта» (Україна XXI ст.), визначена основна мета національного виховання [2]. У Постанові президії Академії педагогічних наук України «Про концепцію громадянського виховання дітей і молоді» [9] визначається, що культура міжетнічних відносин – це реалізація взаємозалежних інтересів етносів, народностей у процесі економічного, політичного, соціального й духовного життя на принципах свободи, рівноправності, взаємодопомоги, миру, толерантності.

Безсумнівним є той факт, що поступальний, гармонійний розвиток індивіда як особистості зумовлюється багатьма чинниками різного походження. Не буде перебільшенням вважати, що важлива роль серед цих чинників належить процесу становлення суспільних ціннісних орієнтацій людини, тому, як відбувається цей процес, якими змістовими характеристиками відзначається, якою мірою людина усвідомлює себе членом людської спільноти, як сприймає своє місце в близькому чи більш віддаленому соціальному середовищі.

Розглядаючи концепцію виховання культури міжетнічного спілкування, американський дослідник Д. Бенкс [10] вважає, що головна мета виховання культури міжетнічного спілкування полягає в тому, щоб у підростаючого покоління розвинути міжкультурну компетентність і здібності оцінювати події, позиції представника іншої культурної групи.

Аналіз процесу виховання під час взаємодії з представниками інших культур був зроблений М. Беннетом [11]. У моделі засвоєння чужої культури акцент робиться автором на чуттєвому сприйнятті й тлумаченні культурних відмінностей.

Розглядаючи культуру міжетнічного спілкування як процес, слід зазначити, що, на думку І. Новикової [8], це такий самий тривалий процес, як і виховання інших людських якостей. У процесі формування культури міжетнічного спілкування вчитель і учень проходять кілька ступенів або рівнів: толерантність; розуміння й прийняття іншої культури; повага до іншої культури; затвердження культурних відмінностей. Для визначення цих рівнів І. Новикова використовує ставлення людини до іншої культури як головний показник культури міжетнічного спілкування.

В етнічно неоднорідному середовищі найбільш перспективною виховною стратегією є міжетнічне утворення [3], що сприяє залученню учнів до рідної етнічної культури; засвоєнню знань про культури інших етнічних спільнот та їх представників; осмислення спільного, особливого й одиничного в традиціях, способі життя, культурних цінностях народів; виховання взаємної етнічної толерантності та поваги до етнокультурного плюралізму; формування готовності й вміння жити в міжетнічному середовищі.

Виховання будь-якої властивості особистості неможливе без аналізу та виявлення умов, які б сприяли процесу формування та гармонійного розвитку особистості. Як визначає Р. Гурова, «педагогічні умови» є актуальним предметом дослідження у сучасній педагогіці [1]. Під «педагогічними умовами» розуміють: обставини процесу навчання, що забезпечують досягнення постав-

лених цілей, середовище, у якому виникають, існують і розвиваються педагогічні вимоги розвитку особистості. Виявлення педагогічних умов виховання культури міжетнічного спілкування у виховному процесі необхідне, по-перше, для більш глибокого розуміння суті й змісту такого виховання, а по-друге, для вироблення науково-методичних рекомендацій.

Аналізуючи досвід педагогіки та психології, можна впевнено визначити, що існує дві групи умов, які впливають на виховний процес: об'єктивні та суб'єктивні умови. Об'єктивні умови, або умови соціокультурного рівня, тобто ті фактори, що впливають на поведінку та розвиток дитини ззовні, ідуть від суспільства. В умовах шкільного виховання саме шкільне середовище з усіма його складовими доступне вчителю як фактор управління процесом виховання культури міжетнічного спілкування.

Суб'єктивні умови, або умови індивідуально-психологічного рівня, є проявом суб'єктивних якостей учня в процесі практичної взаємодії з іншими. До суб'єктивних якостей слід віднести знання, установки, погляди, переконання, здібності та інші психологічні властивості.

Однією з важливих умов реалізації виховного процесу щодо виховання культури міжетнічного спілкування є культурне середовище, під яким ми розуміємо частину виховного середовища будь-якого навчального закладу, що становить собою сукупність умов, які впливають на формування особистості, готової до ефективної міжетнічної взаємодії, що зберігає свою етнічну ідентичність і прагне до розуміння інших етнокультур.

У дослідженнях, присвячених проблемам осмислення та опису виховного середовища [6], структурними компо-

нентами міжетнічного виховного середовища є: просторово-семантичний, спрямований на задоволення й розвиток пізнавальних, культурно-освітніх потреб суб'єктів навчально-виховного процесу, розвиток їх творчого потенціалу в області інтересів, пов'язаних з етнокультурою; комунікаційно-організаційний, який передбачає формування позитивного соціально-психологічного клімату, атмосфери доброзичливості та взаємної відповідальності, що сприяє саморозвитку особистості й розширенню досвіду міжетнічної взаємодії; змістовно-методичний, що враховує особливості виховного процесу, його основні ідеї та напрямки.

Наступною умовою виховання культури міжетнічного спілкування в старшокласників є надання допомоги в оволодінні вміннями критично мислити, вести діалог, аналізувати свою й чужі точки зору. Це дозволить старшокласникам навчитися оцінювати обґрунтованість і достовірність тих чи інших суджень, домовлятися та знаходити компромісні рішення, долати боязнь того, що його точка зору не збігається з думкою однолітків чи педагогів. Без цієї умови здійснення процесу виховання культури міжетнічного спілкування буде суттєво ускладнено.

Умовою реалізації виховного процесу щодо виховання культури міжетнічного спілкування старшокласників є заохочення принципу різноманіття. Різноманітна діяльність учнів виступає основою виховання соціально активного, ініціативного учасника процесу міжетнічного спілкування. Тобто необхідно забезпечити різноманіття форм та напрямків в організації виховання культури міжетнічного спілкування.

Згідно з концепцією американського дослідника Д. Бенкса про виховання культури міжетнічного спілкування, учнів слід як найчастіше залучати до

процесу прийняття рішень у реальних життєвих ситуаціях [10]. Крім цього, ним було розроблено модель вивчення цінностей, яка передбачає використання незавершених оповідань або історій, що містять моральну дилему, торкаються міжетнічних відносин із подальшим їх обговоренням. Вчений також пропонує широке впровадження курсів міжетнічної освіти в коледжах та університетах, де студенти могли б отримати ключові знання з поставленого питання.

Інший автор концепції міжкультурного виховання Д. Хупс [12] вважає, що основною метою міжкультурної освіти є підготовка учнів до життя в глобально залежному культурно плюралістичному світі. Автор стверджує, що пізнання іншої культури повинно починатися з самопізнання, з осмислення унікальних характеристик своєї культури та її впливу на ставлення до «іншого». Дослідник включає, з одного боку, забезпечення учнів конкретними знаннями, відпрацювання конкретних умінь, необхідних для взаємодії в усіх сферах людської діяльності в контексті глобальної культури, з іншого – зміцнення культурної ідентичності та підвищення самооцінки учнів, які не належать до титульної культури, підготовка вчителя до роботи в класі, де учні представляють різні расові, етнічні групи.

Основною формою реалізації виховання культури міжетнічного спілкування в загальноосвітній школі є навчально-виховний процес. Тобто наступною умовою реалізації виховного процесу щодо виховання культури міжетнічного спілкування старшокласників мають бути міжпредметні зв'язки інтегрованого навчання.

Серед засобів виховання культури міжетнічного спілкування, які варто застосовувати в навчально-виховному процесі школи, автори [3] пропонують

проводити різноманітні рольові ігри, залучаючись до участі в яких, учні зможуть відчувати себе на місці «іншого», певною мірою пізнати почуття, які «інший» відчуває у тій чи іншій ситуації. Тому наступною умовою виховання культури міжетнічного спілкування є розвиток емоційно-позитивного ставлення до представників інших етносів у процесі спілкування.

На думку Г. Назаренко [7], умовами підвищення ефективності процесу виховання культури міжетнічних відносин старшокласників є: гуманізація стосунків учасників виховного процесу, взаємодія школи із сім'єю та іншими соціальними інститутами; вивчення особливостей близького етнокультурного оточення школярів (етнічний склад, причини компактного проживання етносів на певній території, провідні форми їхньої культурної, соціальної та господарської діяльності, культурні особливості різних етносів) та врахування цих аспектів у виховній практиці; організація різнопланової діяльності старшокласників у сфері міжетнічних відносин, яка базується на методиці проектної діяльності; підвищення ролі учнівського самоврядування як школи громадянського виховання старшокласників; опанування етнонаціональних (культура, історія, традиції, обряди, звичаї, спосіб життя, духовна спадщина народу тощо) та загальнолюдських цінностей (людина та її життя, родина, любов, добро, дружба тощо); розвиток ціннісного ставлення до себе, до інших людей та оточуючого поліетнічного середовища; сприяння самовихованню старшокласників.

Розглядаючи внутрішні умови виховання культури міжетнічного спілкування, ми проаналізували дослідження російських учених [4], які дають можливість зробити висновок про те, що більшість старшокласників відчувають

труднощі під час спілкування з представниками інших культур, оскільки їм бракує знань про манери, правила поведінки в сучасному суспільстві, шанобливого ставлення до сучасних культур та їх представників, різних умінь та навичок тактовної поведінки. Отже, глибинна сутність культури міжетнічного спілкування полягає в умінні розуміти людей інших національностей і відповідно до цього керувати своєю поведінкою.

Сутність культури міжетнічного спілкування полягає в тому, що людина виступає активним носієм досвіду в галузі етнокультур та міжетнічної взаємодії. Знання та вміння учня в цій галузі дозволяють йому прийняти своєрідність способу життя конкретних етнічних спільнот, правильно оцінювати специфіку та умови взаємодії й спілкування з їх представниками, знаходити адекватні моделі поведінки з метою підтримання атмосфери злагоди та взаємної довіри, високої ефективності в спільній діяльності.

Висновок. Процес виховання куль-

тури міжетнічного спілкування – це системне психолого-педагогічне явище, яке залежить не тільки від зовнішніх чинників (компетентні викладачі, належні умови, наявність культурного середовища, методична база та інші), але й від внутрішніх (особистісна позиція учня, ставлення до представників різних етносів, рівень пізнавальної активності старшокласників, їхній життєвий досвід і т. ін.). Важливим фактором у розумінні педагогічних умов формування культури міжетнічного спілкування виступає системний підхід. Виховання будь-якої культури поведінки, а культури міжетнічного спілкування особливо, потребує врахування властивостей учасника спілкування та контроль умов, у яких це спілкування відбувається.

Перспективи подальших досліджень. Визначені психолого-педагогічні умови виховання культури міжетнічного спілкування будуть використані під час розробки програми з формування культури міжетнічного спілкування у старшокласників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гурова Р. Г. Социально-педагогические исследования и современность / Р. Г. Гурова // Сов. педагогика. – 1989. – № 2. – С. 79-86.
2. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») / Кабмін України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-n>
3. Джуринский А. Н. Политкультурное воспитание: сущность и перспективы развития / А. Н. Джуринский // Педагогика. – 2002. – № 10. – С. 93-96.
4. Дробижева Л. М. Этносоциология перед вызовами времени / Л. М. Дробижева // Социс. – 2008. – № 7. – С. 85-95.
5. Закон України «Про охорону дитинства» / Верховна Рада України; № 2402-III, від 26.04.2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
6. Крылова Н. Б. Культурология образования / Н. Б. Крылова. – М. : Народное образование, 2000. – 272 с.
7. Назаренко Г. А. Виховання культури міжетнічних відносин старшокласників у позаурочній діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Г. А. Назаренко. – Київ, 2007. – 243 с.
8. Новикова И. А. Культура межнационального общения как фактор

- профессиональной подготовки будущих учителей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.stavsu.ru>
9. Постанова президії Академії педагогічних наук України. Про концепцію громадянського виховання дітей і молоді 19 квітня 2000р. Протокол № 1-7/4-49.
 10. Banks J. A. *Multicultural Education: Issues and Perspectives* / J A. Banks. – N. Y. : John Wiley & Sons, Inc., 2001. – 190 p.
 11. Bennett M. J. (ed.) *Basic concepts of intercultural communication. Selected readings.* – Intercultural Press, Inc., 1998. – P. 1-34.
 12. Hoopes D. S. *Intercultural communication concepts and the psychology of intercultural experience* / D. S. Hoopes // *Multicultural Education: A Cross Cultural Training Approach* / [in M.D. Pusch (ed.)]. – La Grange Park, IL: Intercultural Network, Inc., 1979. – P. 10-38.

TRANSLITERATION OF REFERENCES:

1. Gurova R. G. *Social-pedagogical research and modernity* / R.G. Gurova // *Sov. Pedagogy* - 1989. - № 2. - P. 79-86.
2. *State national program "Education" ("Ukraine XXI century")* / Cabinet of Ukraine [Electronic resource]. - Mode of access: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-p>
3. Dzhurinsky AN *Polycultural education: the essence and prospects of development* / AN N. Dzhurinsky // *Pedagogics.* - 2002. - No. 10. - P. 93-96.
4. Drobizheva L. M. *Ethno-sociology before the challenges of time* / L. M. Drobizheva // *Socis.* - 2008. - No. 7. - P. 85-95.
5. *The Law of Ukraine "On the Protection of Childhood"* / The Verkhovna Rada of Ukraine; No. 2402-III, dated April 26, 2001 [Electronic resource]. - Mode of access: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
6. Krylova N. B. *Culturology of education* / N. B. Krylova. - M.: People's Education, 2000. - 272 pp.
7. Nazarenko G. A. *Education of the culture of inter-ethnic relations of senior pupils in extracurricular activities: Diss. ... Candidate Ped Sciences: 13.00.07* / G. A. Nazarenko. - Kyiv, 2007. - 243 p.
8. Novikova IA *Culture of interethnic communication as a factor of vocational training of future teachers* [Electronic resource]. - Access mode: <http://www.I'm standing Ru>
9. *Resolution of the Presidium of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. On the concept of civic education of children and youth April 19, 2000. Minutes No. 1-7 / 4-49.*
10. J. A. *Multicultural Education: Issues and Perspectives* / J A. Banks. – N. Y. : John Wiley & Sons, Inc., 2001. – 190 p.
11. Bennett M. J. (ed.) *Basic concepts of intercultural communication. Selected readings.* – Intercultural Press, Inc., 1998. – P. 1-34.
12. Hoopes D. S. *Intercultural communication concepts and the psychology of intercultural experience* / D. S. Hoopes // *Multicultural Education: A Cross Cultural Training Approach* / [in M.D. Pusch (ed.)]. – La Grange Park, IL: Intercultural Network, Inc., 1979. – P. 10-38.

Kushnir Julia

PhD in Pedagogic, Associate Professor, Assistant Professor of Psychology at Vasyl` Stus Donetsk National University, Vinnytsya, Ukraine

E-mail: ukushnir@rambler.ru

Overchuk Viktoriya

Candidate of Psychological Sciences. Associate Professor of Psychology, Vasyl` Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

E-mail: vik.over030506@gmail.com

**PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF INTERINSTITUTIONAL
EDUCATION IN THE CONDITIONS OF POLICULARITY OF SOCIETY**